

**ВІДЫ «ЖАХЛІВАГА» Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ
СІМВАЛІЗМУ, РЭАЛІЗМУ І ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛІЗМУ
ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТ. (НА ПРЫКЛАДЗЕ
ТВОРЧАСЦІ М. ГАРЭЦКАГА)**

С. М. Тычына,

*кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай
і замежнай філалогіі ўстановы адукацыі «Беларускі
дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»*

Анацыя. У артыкуле разглядаюцца віды «жахлівага» ў беларускай літаратуры першай трэці ХХ ст. У сімвалічных творах М. Гарэцкага жахлівае існуе як праява таямнічага, невядомага, незразумелага, таго, што нельга спасцігнуць ці растлумачыць пры дапамозе навукі, рацыянальна. Жахлівае – гэта частка свету, частка самога быцця. У тэкстах рэалістычных страшным з’яўляецца не толькі свет, асяроддзе чалавека, жахлівы ён сам, бо менавіта чалавек аказваецца здольны на жудасныя злачынствы. У творах з прыкметамі экзистэнцыялізму жудасным становіцца выбар, які здзяйсняюць героі.

Ключавыя словы: катэгорыя «жахлівага», сімвалізм, рэалізм, экзистэнцыялізм, апавяданне, літаратура, выбар.

**TYPES OF «TERRIBLE» SYMBOLISM, REALISM
AND EXISTENTIALISM IN BELARUSIAN LITERATURE
OF THE FIRST THIRAD OF THE 20TH CENTURY
(USING THE EXAMPLE OF THE WORK
OF M. GORETSKY)**

S. Tychina,

*PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Belarusian
and International Philology of the Educational Institution «Belarusian
State University of Culture and Art»*

Abstract. The article examines the types of «terrible» in Belarusian literature of the first third of the twentieth century. In the symbolic works of

M. Goretsky, the terrible exists as a manifestation of the mysterious, unknown, incomprehensible, something that cannot be comprehended or explained with the help of science, rationally. The terrible is part of the world, part of existence itself. In realistic texts it is not only the world and a person's environment that is terrible, it is the person himself who is terrible, since it is the person who turns out to be capable of terrible crimes. In works with sings of existentialism the choices made by the heroes become terrible.

Keywords: category of «terrible», symbolism, realism, existentialism, story, literature, choice.

Катэгорыя «жахлівага» цікавіла людзей з самых старажытных часоў. Многія міфалагічныя істоты, якіх мы можам сустрэць у фальклоры розных народаў, часта не абараняюць, не спрыяюць і не дапамагаюць людзям, а пагражаюць ім і палюхаюць (можна згадаць беларускую міфалогію і такіх істот, як Вадзянік, Кадук, Цмок, Ваўкалак і г.д.). Нават «добрая» на першы погляд міфалагічная істота мае дуальную прыроду і яе можна так раззлаваць, што яна прынясе шкоду свайму гаспадару. Катэгорыя «жахлівага» цікавіць не толькі дзеячаў мастацтва, але і філолагаў, псіхологаў, філосафаў, гісторыкаў, мастацтвазнаўцаў. У літаратуразнаўстве паэтыку жахлівага часта звязваюць з гатычнай літаратурай і з літаратурай жахаў. Таму найчасцей прыкметамі прысутнасці жахлівага ў мастацкіх тэкстах могуць стаць: спецыфічная атмасфера, якая выклікае пачуццё страху (навальніца, цемра, моцны вецер, які вые ці стогне, таямнічыя невядомыя закуткі старога замка, глыбокія калодзежы, руіны), з'яўленне пачвар ці прывідаў, ненармальныя (вар'яцкія) паводзіны герояў, здзяйсненне злачынства ці пагроза жудаснай расправы і г.д. Сам фантастычны жанр жахаў (хорар) у першую чаргу мае функцыю напалохаць, выклікаць страх, шакіраваць. Але на самой справе катэгорыя жахлівага можа прысутнічаць у многіх літаратурных творах. Гэта і рамантычныя, і натуралістычны, і рэалістычныя тэксты.

Жахлівае можа выступаць поруч з дзіўным, незвычайным, звышнатуральным, незразумелым, цялесным, злым, дэманічным, містычным, незакончаным, не выказаным да канца, таямнічым, цямняным, чужым, з тым, супраць чаго нельга змагацца і што нельга вырашыць і перамагчы, і г.д. А таксама са смерцю. Даследчыца Д. Адзінокава вылучыла «ўніверсальна «страшныя» аб'екты, якія з'яўляюцца аднолькавымі для ўсіх эпох і могуць быць названыя «архетыповымі»: страх смерці, страх перад гвалтам, страх перад

чужымі, фізіялагічнае адчуванне агіды да гніення / разлажэння / пачварнасці / крыві / членашкодніцтва» [2, с. 196].

У розны час да жахаў звярталіся розныя беларускія пісьменнікі. Страшным прывабліваюць і палохаюць творы рамантыкаў, сімвалістаў і рэалістаў XIX і першай трэці XX ст.: Я. Баршчэўскага, Я. Купалы, З. Бядулі, М. Гарэцкага і інш. Катэгорыя «жахлівага» ў творчасці М. Гарэцкага прысутнічае ў розных відах, што не ў апошнюю чаргу тлумачыцца схільнасцю пісьменніка на розных этапах жыцця да розных плыняў. Таму ў тэкстах з прыкметамі сімвалізму, рэалізму ці экзістэнцыялізму аўтар падыходзіць да паказу жажлівага па-рознаму.

Жажлівае ў апавяданнях М. Гарэцкага, у якіх выяўляюцца прыкметы сімвалізму, прысутнічае нават у назвах тэкстаў: «Патаёмнае», «Цёмны лес», «Стогны душы», «Страхацё», «Што яно?», «Страшная музыкава песня». У манаграфіі «Сімвалізм у беларускай літаратуры» П. Васючэнка піша: «Сімвалізм у творчасці Максіма Гарэцкага выявіўся як вынік інтэлектуальнага пошуку, цяжару ведаў і яго пераадоўвання. <...> Сімвалісты бачылі таёмнае вакол чалавека і ў ім самім. Чалавечы лёс мог уяўляцца ім як алагічная і незразумелая гульня аб'якавых альбо варожых сіл» [1, с. 138]. У першую чаргу страшнае ў М. Гарэцкага-сімваліста звязана з таямнічым, невядомым, незразумелым, з тым, што нельга растлумачыць рацыянальна. Для сімвалістаў перад пэўнымі таямніцамі жыцця бяссільная навука і магчымасці чалавечага розуму. «Таямніцы вакол чалавека звернуты якраз да пачатку быцця, да прыроднага трансцэндэнталізму» [Там жа]. Але ў М. Гарэцкага таямнічае не аказваецца роўным таму, што зачароўвае ці захапляе, ад чаго радуецца сэрца. Таямнічае ў яго апавяданнях больш звязана якраз з жахлівым і страшным, з усведамленнем таго, што на зямлі пануе зло, якое не мае канкрэтнага аблічча. У апавяданні «Цёмны лес» няма тлумачэння, чым палохае «драмушчая пушча». Велічынёй? Прыгажосцю? Адсутнасцю святла? Што б ні апісаў М. Гарэцкі – прыгажосць пушчы, яе насельнікаў, яе абшары, яе гукі – усё звязана з таямніцай і выклікае пачуццё страху: «Страшна там у восень цёмную, калі пушча стогне, а ваўкі выпоць, а скігоча немаведама хто, быццам душаць каго, быццам хто ведае што... Жуда вялікая на сэрцы ўзнімаецца» [3, с. 57]. Страхамі перапоўненае апавяданне «Што яно?» Аўтар не толькі задае пытанні, на якія няма адказу, падобныя да таго, якое гучыць у назве твора, але і раз-пораз выкарыстоўвае словы і словазлучэнні, якія выяўляюць вельмі цяжкі душэўны стан: «страшна», «смутна», «неспакойна», «з жахам», «баючыся», «нічога зразумелага», «усё няведама», «жах лезе»,

«сэрца закалацілася», «валасы на галаве ёжуцца», «пад каленямі занямела», «мукі непамерныя, страхі вялікія» [3, с. 87–101].

Трэба сказаць, што ў сусветнай літаратуры (і ў беларускай таксама) жудаснае (страшнае) здаўна было прадстаўлена як неад’емная частка чалавечага быцця. У рэалістычных тэкстах М. Гарэцкага адчуванне нечага страшнага ці жудаснага не знікае. Жах, дыскамфорт ад таго, што ў свеце не ўсё магчыма зразумець і растлумачыць, у такіх творах захоўваецца, але само адчуванне жудаснага ідзе ужо не ад таямнічага свету, вышэйшых недасягальных для думкі чалавека законаў быцця, а ад чалавека. Жахлівым з’яўляецца зло і злачынства, якія сыходзяць ад чалавека, яго жаданняў, ганарлівасці, хцівасці, ляготы, сквалнасці, фанабэрыстасці, цемрашальства, юрлівасці, эгаізму і г.д. Але гэтакі ж страшны бок чалавека адкрываецца і ў тым выпадку, калі чалавек становіцца закладнікам сваіх перакананняў і нават веры. Жахліва тое, кім ёсць людзі, што яны могуць рабіць з іншымі людзьмі і тое, як яны свае падступныя ўчынкі могуць апраўдваць.

Жахлівым з’яўляецца жыццё, у якім слабыя людзі не могуць самі абараніцца і за іх ніхто не заступаецца. Жанчыну могуць выкрасці і прадаць у бардэль, згвалтаваць («Бязногая бабуля», «Літоўскі хутарок», «Маці»), абразіць («Знібее сэрца», «Кветкі зла»), скалечыць дзеля веры («Скапць»). Словамі «пачувала, што надыйшоў-ткі яе страшны час» [3, с. 171] пачынаецца апавяданне «Маці». Тое, што для жанчыны павінна быць важнай і пажаданай падзеяй, абарочваецца для гераіні самым жудасным кашмарам, якога ў яе жыцці не павінна было быць. У апавяданні М. Гарэцкі вельмі падрабязна, у дэталях, апісвае незапланаваную, непажаданую, выпадковую цяжарнасць маладой жанчыны (верагодна, месца меў гвалт, бо мужчына праследаваў яе, выкручваў рукі, а потым песціў), якая засталася сам на сам са сваімі праблемамі. Не маючы смеласці расказаць нават маці пра тое, што адбылося, жанчына хавае цяжарнасць, саромеецца яе і ўсё спадзяецца, што нейкі выпадак вызваліць яе з бяды. Праблема не знікае, а становіцца ўсё больш і ўсё большы жах адчувае гераіня. Страшны і канец у гісторыі: незразумела, ці маладая маці сама з-за сораму забіла дзіцятка (яна на нейкі час заціснула яму роцік і носік), ці яно памерла тады, калі яна яго пакінула на парозе папоўскай хаты. Жанчына развітваецца з мёртвым дзіцяткам і кідае маленькае цельца ў раку. «Жахліва было адной сярод чорнае нямоты. Шумелі дрэвы. Холад налятаў і абдаваў усю» [3, с. 176]. У творы няма асуджэння ні сацыяльнага асяроддзя, ад якога яна хавала свой «грэх», ні мужчыны, які дзеля хвіліннага задаваль-

нення сапсаваў дзяўчыне жыццё, ні самой гераіні, якая так ці інакш вінаватая ў смерці дзіценка. М. Гарэцкі паказвае жудасную трагедыю жанчыны, якая аказалася адна, без падтрымкі, і здзейсніла злачынства, паколькі ў гэтым бачыла адзінае выйсце. Пачуццём адзіноты і непазбежнасці трагічнага канца прасякнуты ўвесь твор.

Жахі вайны паволі, паступова праступаюць у творы «Літоўскі хутарок». Жахлівае прыходзіць не адразу, а паціху запаўняе жыццё людзей. Здаецца, што маленькая бяскрыўдная сямейка Яна Шымкунаса зможа нейкім чынам перажыць вайну, пазбегнуць яе страшных праяў, але гэтага не здараецца, як не здараецца цудаў у рэальным, напоўненым жахам свеце. Зло, якое непазбежна нясе вайна, руйнуе жыццё некалі шчаслівай сям'і.

У творах М. Гарэцкага, у якіх праяўляюцца рысы экзістэнцыялізму, катэгорыя жахлівага часцей за ўсё звязана з праблемай выбару. Жахліва тое, што жыццё вымушае чалавека выбіраць, жахліва тое, які выбар чалавек зрабіў, жахліва і тое, што адбываецца ў выніку гэтага выбару, а таксама тое, як чалавек спрабуе выбрацца з павуціння згрызотаў сумлення ці як апраўдвае сябе (як, напрыклад, у творах «Рускі», «Генерал»).

Бязглуздае ахвяраванне чужым жыццём («Генерал»), бессэнсоўнае забойства («Рускі», «Антон»), якое немагчыма растлумачыць нават сабе – на гэта аказваецца здольны чалавек. З аднаго боку, чалавек нібы аказваецца пад уплывам абставін, пэўных правіл, якія, напрыклад, існуюць у ваенны час, а з іншага – віна і наступствы за выніковы выбар ляжаць на ім.

Такім чынам, у творчасці М. Гарэцкага жахлівае прадстаўлена як праява таямнічага, невядомага, незразумелага, таго, што нельга спасцігнуць ці растлумачыць пры дапамозе навукі, рацыянальна. Гэта тое, што заўжды існуе ў чалавечай свядомасці. Гэта частка свету, частка самога быцця. Але жахлівым з'яўляецца не толькі свет, асяроддзе чалавека, жахлівы ён сам, бо менавіта чалавек аказваецца здольны на жудасныя злачынствы. Несумненна, у стварэнні жахлівай атмасферы ў творах М. Гарэцкаму дапамагаюць пэўныя прыёмы: награвашчванне аднатыпных пытанняў, на якія няма адказаў, выкарыстоўванне слоў, які падкрэсліваюць жудасны эмацыянальны стан герояў, апісанне пейзажу, які палюхае, недасказанасць.

1. *Васючэнка, П. В.* Сімволіка сну ў творах Янкі Купалы / П. В. Васючэнка // Беларус. літ. XX ст. і сімвалізм. – Мінск, 2004. – 155 с.

2. *Волошина, А. В.* Архетип страха в раннем творчестве Иэна Макьюэна / А. В. Волошина // Все страхи мира: Ноггор в литературе и искусстве : сб. ст. – СПб. ; Тверь : Изд-во М. Батасовой, 2015. – С. 196–201.

3. *Гарэцкі, М.* Збор твораў : у 4 т. / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1984. – Т. 1 : Апавяданні (1913–1930). – 446 с.